

PRINCIPAL ASPECTS OF OLBIAN HISTORY
IN WORKS OF L.M. SLAVIN

Research activity of L.M. Slavin was comprehensive, though his principal aim was the interpretation and chronology of archaeological monuments. In addition, he was the author of many historical works. The most important theoretical research development of L.M. Slavin was the general historical periodization of Olbia. L.M. Slavin was the first who substantiated the principles for historical periodization. He considered that it was expedient to divide the history of Olbia into several periods first of all on the basis of the evidence of economic development, social and political life, and historic destinies. Also he tried to apply the comprehensive methodology of monuments research for each of five distinguished periods and for their detailed description.

Г.О. Станіцина

ОСОБИСТІТЬ Л.М. СЛАВІНА ЗА МАТЕРІАЛАМИ
НАУКОВОГО АРХІВУ ІА НАН УКРАЇНИ

*Статтю написано на основі архівних матеріалів, що змальовують Л.М. Славіна як вченого і неординарну особистість. У науковий обіг введено невідомі архівні матеріали *.*

11 червня 2006 р. виповнилося 100 років із дня народження відомого вченого Лазаря Мойсейовича Славіна, який народився 1906 р. у м. Вітебську в Білорусії.

Рання смерть батька (в 1912 р.) та важкі умови життя змусили підлітка в 13-річному віці розпочати трудову діяльність. Навчаючись у школі, він одночасно, починаючи з 1919 р., працював спочатку завідувачем районного юнацького клубу Миського відділу народної освіти, а з 1920 р. — у вітебській конторі «Продпуть» Центросоюзу спочатку рахівником, потім бухгалтером (ІА НАН України, опис 3, № 218, особова справа, автобіографія).

У 1923 р., після закінчення середньої школи, Л.М. Славін вступив до Ленінградського державного університету на археологічне відділення факультету суспільних наук, пізніше реорганізованого в факультет історії матеріальної культури, який закінчив у 1928 р. Під час навчання в університеті Л.М. Славін одночасно працював на тимчасових посадах у видавництві «Наука и школа», Державній академії історії матеріальної культури (ІАІМК) та інших установах.

У 1926 р. студент Ленінградського університету Л.М. Славін уперше побував в Ольвії. В архівних матеріалах фонду ВУАК зберігається науковий звіт, де зазначено повний склад Ольвійської археологічної експедиції (за винятком робітників-копачів), серед яких згадується і прізвище Л.М. Славіна: «В 1926 р. в розкопках Ольвії приймали участь: від РАІМК — академік Б.В. Фармаковський (завідуючий експедицією), архітектор академік Н.Б. Бакланов, наукові співробітники: Б.Д. Богаєвський, Т.М. Девель, Т.Н. Кніпович, О.А. Піні; асистенти: І.І. Мецанінов та Е.О. Прушевська, практикант В.Ф. Штейн, фотограф І.В. Чистяков, спеціаліст по кераміці І.П. Красніков, спеціаліст по органічних залишках М.І. Тихий та топограф. Від Української Академії Наук — член Археологічного Комітету М.О. Макаренко (замісник завідуючого експедицією), практиканти: С.С. Магура та І.М. Самойловський; від Одеського історико-археологічного музею: завідуючий музеєм С.С. Дложевський, наукові співробітники: М.Ф. Болтенко, Е.Г. Оксман, Г.В. Цомакіон, В.А. Пора-Леонівич; від Миколаївського історико-археологічного музею: завідуючий музеєм Т.Т. Камінський та науковий співробітник В.С. Кузнецов; від Дослідного Інституту Археології й мистецтва при Державному Московському університеті: наукові співробітники —

* У цитатах збережено мову, стиль і правопис архівних документів.

В.Д. Блаватський та М.М. Кобиліна; від Ленінградського університету студенти: Славін, Фармаковська, Керасов, Чубова, Юнович; від Німецького Археологічного Інституту доктор Гозе» (ВУАК, № 263, арк. 99, 99 зв.).

Це була друга археологічна експедиція Л.М. Славіна, вперше він взяв участь у розкопках у 1925 р. в Херсонесі (Мир Ольвії 1996, с. 10).

У 1926 р. Б.В. Фармаковський востаннє керував розкопками в Ольвії, у 1927 р. через несподівану хворобу вченого Укрнаука доручила провести розкопки за його планами тимчасовій Науковій раді експедиції у складі професора С.С. Дложевського (голова Ради), М.О. Макаренка (представник ВУАК), Т.Г. Камінського (заступник голови з адміністративно-господарчої частини), М.Ф. Болтенка, І.І. Мещанінова та Б.М. Бакланова (ф. ВУАК, № 263, арк. 185). Знахідки передавалися за описом до Миколаївського історико-археологічного музею (ВУАК, № 263, арк. 187).

Археологічні розкопки в Ольвії, що розпочалися 7 серпня 1927 р., тривали 37 днів. Як сповіщається в «Попередній інформації про археологічні розкопки в Ольвії р. 1927»: «два останні з призначених Укрнаукою членів тимчасової наукової ради — М.О. Макаренко та М.Ф. Болтенко до Ольвії не прибули і своїх прав як членів наукової ради не використали», а «з 22 серпня склад ради поповнився І.І. Мещаніновим, відрядженим для участі в Раді Академією Історії Матеріальної Культури» (ф. ВУАК, № 263, арк. 206). Наукова рада ухвалила організувати розкопки на територіях городища і некрополя, щоб вони були безпосереднім продовженням досліджень трьох попередніх років (ф. ВУАК, № 263, арк. 206).

У 1927 р., наприкінці експедиційного сезону, студенту Л.М. Славіну вже довірили керувати квадратом на некрополі, де він розкопав склеп римського часу (могила № 3). У Науковому архіві зберігається його польовий щоденник про роботи на некрополі з 31 серпня до 8 вересня. В щоденнику за 8 вересня Л.М. Славін записав: «Местоположение площади могилы: на зап. склоне Заячьей балки у разветвления дорог на Заячью и Широкою балку. Могила № 3 на площади 3-ей: склеп с дромосом. Вход в склеп находится в 3.30 метрах к Ю.В. от могилы № 2. Дромос идет с северо-востока на юго-запад. Склеп на западном конце его...» (ф. ВУАК/Ольвія (далі — ВУАК/О), № 7а/3, арк. 10).

У 1928 р. археологічними розкопками в Ольвії, що розпочалися 15 серпня (ф. ВУАК, № 263, арк. 234), знову керувала Наукова рада, оскільки багаторічний керівник Ольвійської експедиції Б.Ф. Фармаковський помер наприкінці липня того самого року (ф. ВУАК, № 263а, арк. 16). У той рік Л.М. Славін працював на розкопі «І» го-

родища. В Науковому архіві зберігаються два його польових щоденники: за 1—9 вересня 1928 р., коли він керував розкопками на квадраті 22, та за 10—14 вересня — про розкопки на квадраті 44а (ф. ВУАК/О, № 13, 36 с.; № 14, 19 с.).

У 1929 р. Ольвійська експедиція працювала з 8 липня до 20 серпня (ф. ВУАК, № 263, арк. 247; № 269, арк. 57 зв.). Л.М. Славін знову працював на розкопі «І». Тепер він був уже не студентом-практикантом, а повноправним працівником археологічної установи.

На початку 1929 р. Л.М. Славіна було прийнято на роботу в ГАІМК лаборантом із античної археології, у 1930 р. його було переведено в науково-технічні, а в 1931 р. — у молодші наукові співробітники. З жовтня 1930 до 1934 рр. Лазар Мойсейович працював ученим секретарем Сектору античної формації і завідувачем наукового кабінету при ньому.

В 1934 р. його було призначено старшим науковим співробітником і вченим секретарем Інституту історії стародавнього світу ГАІМК, перетвореного в 1936 р. в Інститут історії матеріальної культури (ІМК) Академії Наук СРСР (зазначена автобіографія). Таке швидке кар'єрне зростання засвідчує неабиякі здібності молодого науковця.

Уперше відвідавши Ольвію, Л.М. Славін на все життя пов'язав із нею свою долю, більшість його експедицій було присвячено дослідженню саме цього стародавнього міста. В 1930 р. він так само працював на розкопі «І», неподалік тодішньої Сигнальної станції, що засвідчує його польовий щоденник за 22 серпня — 2 вересня. У той час він керував напівквадратами 7-с, 43-ю, 55-ю (ф. ВУАК/О, № 40, 10 арк.). У 1930 р. розкоп було розширено в трьох напрямках: у північному — до виходу на Північну балку, що давало змогу встановити північну межу міста; в західному — для продовження вивчення основного будівельного комплексу пізнього елліністичного часу; в південному, де мав продовжуватися шар римського часу, що зберігся на квадраті 7 (ф. ВУАК/О, № 47, 10 арк.) У 1930 р. розкопками так само керувала Наукова рада: «в складі Наукової Ради: а) голова — Г.П. Крисін, члени її — вчений секретар Державної Академії Історії Матеріальної Культури в Ленінграді І.І. Мещанінов та директор Державного Миколаївського Історико-Археологічного Музею, т.в.о. вченого охоронця Держзаповідника Ольвії Л.М. Скобець; б) науково-технічний апарат: фотограф — науковий робітник Воронезького Історично-Археологічного музею Л.Д. Леонов, пом. архітектора О.М. Карасьов (Ленінград, ГАІМК). «кресленник» В.І. Кирєєв (Миколаїв), лаборант В.І. Веселі (Миколаїв, Музей) та в) наукові співробітники: Т.І. Фар-

маковська та Г.П. Цвстаєв (Миколаїв, Музей), Н.Л. Кордиш та Л.Д. Дмитров (Київ, ВУАК), І.Ф. Левицький (Житомир, Музей), Т.М. Мовчанівський (Бердичів, Музей), П.В. Харлампович (Директор Першотравневого Музею). Від Ле-нінградської Академії Історії Матеріальної Культури: Л.М. Славін, П.М. Шульг, Т.М. Девель, В.А. Головкіна, О.І. Леві, Т.І. Милова, А.С. Юнович; Н.П. Манцевич (Ермітаж); 2) практиканти: О. Алексеїв (Миколаїв), Л.С. Шиліна та Т.Д. Авраменко (Київ, Художній Інститут), Н.Т. Крисіна (Херсон), М.О. Тихомирова, К. Скалон, К.М. Колобова, С. Капошина (Ленінград). Всього брало участь в Експедиції цього року 30 наукових робітників» (ВУАК/О, № 401, арк. 2—3).

У 1931 р. були заплановані певні зміни в керівництві Ольвійської експедиції. У Науковому архіві зберігається копія листа до ГАІМКу від Сектору науки народного комісаріату освіти за № 71020, датованого 5 червня 1931 р., у якому зазначено: «На В/запросы об организации Ольвийской экспедиции Сектор Науки НКП совместно с руководством Комбината Черноморских Археологических Экспедиций НКП сообщает, что в устранение изолированного изучения отдельных пунктов Северного Черноморья, вредного в научном отношении, главные наши экспедиции (Ольвия, Березань, Усатово) объединены в один Комбинат, руководство которым возложено на профессора Болтенко М.Ф. Одновременно организуется Научный Совет Комбината, как консультативно-планирующий орган, собирающийся пленарно 2 раза в год (перед началом работ и по их завершении), в составе основных практических работников Экспедиции и представителей заинтересованных местных организаций. Из работников ГАИМКа введены в состав персонально: т.т. Мещанинов И.И. и Книпович Т.Н.

Календарный план работ на 1931 год окончательно утвержден для Комбината такой: Березань — июль, Ольвия — август и Усатово с 15/IX по 1/X.

Сектор Науки считает необходимым коренное изменение методов работы в направлении ее уплотнения, ускорения и достижения более четких результатов, согласно с намеченными ВУАКом совместно с Главной Инспектурой по охране памятников и руководителем Комбината положениями, о чем имеет Вас информировать детально руководитель Комбината.

Вместе с тем признаем необходимым организацию Экспедиции не по принципу представительства учреждений и организаций, а и принципу личной пригодности и ответственности кандидатов. Исходя из этого соображения и учитывая состав Экспедиции (Ольвийской и Березанской 1929/30 годов, от которых оста-

лись некоторые недооконченные задания), считаем необходимым в интересах дела включение в состав Экспедиции таких сотрудников из числа В/сотрудников: Члены Научного Совета: Мещанинов И.И. — для Ольвии, Книпович Т.Н. — для Березани (но желательно и для Ольвии)...» (ф. ВУАК, № 263а, арк. 7). Науковий персонал ГАІМКу в складі Ольвійської експедиції представляли Л.М. Славін, Е.Т. Леві, А.П. Манцевич, М.А. Юнович (ф. ВУАК, № 263а, арк. 8).

У витягу з протоколу № 31 розпоряджень заступника керівника сектору науки НКО від 1 вересня 1930 р. зазначено: «Беручи до уваги необхідність планового об'єднання археологічного дослідження Березані та Ольвії, як єдиного культурного історичного комплексу під єдиним керівництвом, що вже фактично мало місце року 1929 і полегшувало в значній мірі зрозуміння матеріалу, здобутого в цих обох споріднених пунктах, даючи підстави для широких перспективних наукових висновків на підставі сукупності матеріалів цього єдиного культурно-історичного комплексу, призначити керівника Березанської археологічної експедиції проф. Болтенко одночасово на керівника Ольвійської експедиції з дорученням йому: 1) прийняти від Наукової Ради цієї експедиції в особі її голови т. Крисіна всі справи і матеріали Ольвійської експедиції...» (ф. ВУАК, № 263а, арк. 2).

Проте в 1931 р. провести археологічні розкопки в Ольвії не вдалося через брак коштів. У «Звіті за роботу Всеукраїнського Археологічного Комітету ВУАН за 1931 р.» читаємо: «З окремих питань польового дослідження повстало питання про реорганізацію дослідження Ольвії та утворення Надчорноморського комбінату експедицій.

(...) Проте план археологічних дослідів р. 1931 не був повністю виконаний за недостатністю асигнувань, тому не відбулася низка експедицій (напр. на Расцьке городище на Бердичівщині, у Києві, по дослідженню доби римських впливів на тер. України) (ВУАК, № 380, арк. 38, 38 зв.).

Утім на експедицію на о-ві Березань, що за «Календарним планом робіт на 1931» мала відбутися на місяць раніше за Ольвійську, кошти було виділено: «В розкопках на о. Березані брав участь Л.Д. Дмитров, який був командирований на ці розкопки від ВУАКу, а керівником розкопок був чл. ВУАКу М.Ф. Болтенко» (ВУАК, № 380, арк. 8, 38 зв.). Можливо, розкопки на о-ві Березань фінансувались Одеським музеєм: «Треба зазначити також, що окремі д. чл. ВУАКу брали участь в археологічній роботі, перевівши її по своїх установах (напр. акад. Яворницький, проф. Федоровський, М.Ф. Болтенко).» (ВУАК, № 380, арк. 8, 38 зв.).

Хоча в 1931 р. археологічні розкопки в Ольвії не проводилися, в той рік у заповіднику відбу-

лась інша важлива подія: 15 жовтня тут було відкрито музей. У Науковому архіві зберігається «Протокол засідання активу села Парутина, що присвячено відкриттю музею на місті Ольвії». З присутніх на цьому засіданні перелічено таких осіб: «Голова Сільради т. Іванов, гол. колгоспу т. Раленко, секрет. партосередку тов. Шлюк, представники від МТС, місц. шкіл, Рибакспілки, КСМ, громадськ. інспект. НО (народної освіти. — Г. С.) Очаківськ. району т. Глоба, предст. Черн. розк. комб. (Комбінат Чорноморських археологічних експедицій. — Г. С.) і Од. Іст. Муз. т. Бален, вч. охоронець ДержЗап. «Ольвія» т. Пора-Леонівич і актив с. Парутина» (ф. ПМК/Ольвія (далі — ПМК/О), № 50, арк. 34). Цей Протокол зберігся, оскільки його було записано у «Книзі вражень» Ольвійського заповідника.

У 1932 р. Ольвійська експедиція під керівництвом М.Ф. Болтенка розпочала свою роботу 29 серпня (ф. ВУАК, № 263а, арк. 9, 11). Л.М. Славін продовжував працювати на розкопі «І» (ф. ВУАК/О, № 51а, арк. 5 зв.).

На жаль, під час Великої Вітчизняної війни документи про розкопки Ольвії у 1932 р. було втрачено, проте зберігся щоденник розвідок околиць міста. Тоді вперше за весь час досліджень Ольвії експедицією було виділено розвідгрупу, що мала на меті: «1) розпочати дослідження оточення Ольвії, її периферію; 2) установити ті «городки», «пригородки» що осідаючи обіг Ольвії понад лиманом, служили основним фоном на якому розгорталася колоніальна політика її; 3) установити виробничу основу цих «пригородків»-факторій, то-що, що були населені, за свідченням навіть самих греків-істориків-сучасників і свідків Ольвії — змішаним населенням: тубільно-грецьким.

За 8 днів праці (...) обстежили правий берег лиману (...) на південь від Ольвії 20 км, на північ 29, (...) розшуками установлено 23 культурних точки з слідами осель, селищ» (ф. ВУАК/О, № 51а, арк. 26, 27 зв.).

У 1933—1934 рр. розкопки в Ольвії не проводили, очевидно, через брак коштів. У науковому архіві зберігається один із машинописних екземплярів листа Ф.А. Козубовського до Л.М. Славіна від 25 березня 1934 р., що проливає світло на деякі проблеми Ольвії, а ще більше показує Л.М. Славіна як чуйну людину, яка завжди готова допомогти: «Глубокоуважаемый Лазарь Моисеевич. Простите за долгое молчание. Вы поймете мою отчаянную перегруженность всякой и всяческой работой и не осудите.

Весьма благодарен Вам за заботы о нас, о нашей библиотеке. Как я Вам уже писал, у нас очень много недостает из изданий ГАИМК, а они так тут необходимы.

Вместе с этим письмом посылаю список литературы (копия Вам). Очень прошу Вас содей-

ствовать и помочь, чтобы все эти книги и недостающие №№ нам выслали без задержки наложн. платежом.

Теперь несколько слов о том, что тут делается.

Строим Институт Истории Материальной Культуры. Строим на развалинах старого. Много приходилось и приходится расчищать того, что является мусором для стройки. На это уходит много времени, а его то (времени) так мало для творческой, полезной работы. В прошлом году экспедиции были проведены наполовину. Как в этом году — точно не знаю. Готовимся. С Ольвией и до сего времени ничего окончательно не выяснено. Воюю с Наркомпросом. Стыдно сказать — годами копали и до сего времени ничего не выдали и даже материал не обработали. Срам. Всего хорошего. Шлю наилучшие пожелания. Ваш (Ф. Козубовский). 25/III-1934 года. г. Киев.» (ф. ВУАК-ПМК № 626, арк. 5).

У 1935 р., після трирічної перерви, розкопки Ольвії поновилися. У щоденнику помічника начальника експедиції з політчастини М.Є. Омеляновича з цього приводу зазначено: «9 вересня. Нарешті, після 3х річного перериву археологічна комісія в Ольвії, в складі, як кажуть, зміненому прибувши вчора вечером, 8-го числа, завтра починає роботу. В плані три пункти розкопок: 1. Розкоп І (т. Славіна) і ІІ (т. Молчанівського) — одна група розкопок; 2. Нижній город, що переслідує продовження розкопок Фармаковського і почасти Семенова-Зусера; 3. Некрополь, в якому переслідується розвідочна мета.

Поки що в складі експедиції такі особи:

1. Козубовський Федір Андрійович, чл. партії — нач-к експедиції, ... Директор Укр. ПМК.

2. Славін Лазарь Моїсеевич, заст. н-ка експедиції по науковій частині, позапартійний, співробітник ГАІМКу, ... в Ольвії 10 раз.

3. Молчановський Феодосій Миколаєвич, секретар експедиції, секретар ПМК, позапартійний, ... в Ольвії 4-й раз.

4. Дмитров Леонід Дмитрієвич, співробітник Укр. Інст. Мат. Культури, позапартійний, загальний археологічний стаж 6 років, в Ольвії 5 раз.

5. Худяк Марк Матвієвич, співробітник ГАІМКу і Ермітажу, позапартійний, загальний археологічний стаж 5 років, в Ольвії 2-й раз.

6. Капошина Серафіма Івановна, співробітник ГАІМКу, чл. ВЛКСМ, ... в Ольвії 4 раз.

7. Шмідт Раїса Вікторівна, співробітник ГАІМКу, позапартійна, ... в Ольвії 1-й раз.

8. Маслов Василь Іванович, співробітник Укр. Інст. Матер. Культури, етнограф, позапартійний, фотограф-аматор, загальний археологічний стаж 2 років, в Ольвії 1-й раз.

9. Гончаров Володимир Кирилович, співробітник Укр. Інст. Матер. Культури, етно-

раф, позапартійний, чертьожн[ик], ... в Ольвії 1-й раз.

10. Пора-Леонівич Варвара Александрівна, директор заповіднику «Ольвія», позапартійна...

11. Омеліанович Михайл Евфимович, чл. партії, інспектор музеїв Одеської області, археологічний стаж 1 рік, в Ольвії 1-й раз.

Ось яким складом ми прибули в Ольвію» (ф. ПМК/О, № 52, с. 3—6).

Співробітник експедиції М.Є. Омелянович збирався записати для кожного члена експедиції загальний археологічний стаж та хто скільки разів бував в Ольвії, але цифри не скрізь проставлено, очевидно, з якихось причин він цих деталей не з'ясував. Порівнюючи його щоденник зі щоденником начальника експедиції Ф.А. Козубовського, можна дійти висновку, що свій запис М.Є. Омелянович робив на кілька днів пізніше, ніж датовано, оскільки не всі члени експедиції прибули одночасно. Стосовно Л.М. Славина в польовому щоденнику Ф.А. Козубовського 8 вересня записано: «Від т. Славина одержана телеграма з Джанкою, що він 10 має прибути в Ольвію» (ф. ПМК/О, № 51, арк. 4 зв.). Начальником розкопу «І», як і раніше, призначався Л.М. Славін. У «Розпорядженні № 1 по Ольвійській археологічній експедиції» від 9 вересня 1935 р. в одному з пунктів зазначено: «т. Дмитрову, до приїзду тов. Славина, розчистити розкоп І», а 11 вересня в польовому щоденнику Ф.А. Козубовський записав: «За Славиним послано двоколку до Миколаєва. Починати без нього розкоп І не будемо», і далі: «В 7 год. приїхав тов. Славін Л.М. Увечері обмінялися думками про план роботи. Ухвалили: план роботи в основному залишити той же самий, що був вироблений Ін-том Іст. М.К.» (ф. ПМК/О, № 51, арк. 4 зв., 5 зв., 7 зв., 8 зв.)

У 1935 р., крім зазначених у щоденнику М.Є. Омеляновича членів експедиції, в Ольвії також працювали співробітники Одеського історичного музею — В.І. Селінов та Д.І. Нудельман (ф. ПМК/О, № 51, арк. 15). До складу експедиції також входили В.В. Барцевич, Ю.Ю. Павлович, М.П. Ткач, Г.Й. Цвітаєв (ф. ПМК/О, № 51, арк. 21).

Про підготовку заповідника до початку археологічних робіт Ф.А. Козубовський 8 вересня записав у своєму щоденнику: «В Ольвії в цьому році дуже добре підготувались до експедиції. Будинки відремонтовані. Залізниця, вагонетки і інструмент теж.» (ф. ПМК/О, № 51, арк. 4 зв.).

Під час того експедиційного сезону Л.М. Славін був не лише заступником начальника експедиції, але й тимчасово виконував його обов'язки. В «Наказі по Ольвійській Експедиції від 25/ІХ 35 р.» зазначено: «1. Цього 25/ІХ я виїжджаю на 3—4 дні до м. Києва в зв'язку із терміновим викликом УАН в службових справах.

2. Тимчасове виконання обов'язків начальника Експедиції покладаю на свого заступника т. Славина Л.М. 3. Т[оваришу] Славину Л.М. приступити до виконання обов'язків нач. Експедиції з часу мого вибуття з Ольвії» (ф. ПМК/О, № 51, арк. 51).

Л.М. Славін чудово впорався зі своїми новими обов'язками: успішно керував експедицією; видав розпорядження, власноруч записавши його в польовий щоденник начальника експедиції Ф.А. Козубовського; прочитав доповідь на черговому семінарі наукових працівників експедиції, про що М.Є. Омелянович у своєму щоденнику записав: «27/ІХ. Заняття семінару на тему: Історія розкопок. Докладчик т. Славін» (ф. ПМК/О, № 52, с. 11). Слід зауважити, що в ті часи в Ольвійській експедиції було прийнято проводити виробничі наради, видавати письмові накази і розпорядження, влаштовувати наукові семінари, читати лекції для жителів с. Парути-не, працівників МТС та інших установ, проводити екскурсії по заповіднику. Зазначені заходи згадуються в польових щоденниках Ф.А. Козубовського, М.Є. Омеляновича та інших членів експедиції. 11 жовтня 1935 р. М.Є. Омелянович записав у своєму щоденнику: «Вчора на вечорі підведено підсумки політмасової роботи, а саме: експедиція дала чотири лекції, на яких було взагалі 273 слухачі; обслужила 15 екскурсій в складі 450 осіб. Робітникам читали газети в час обіду 8 раз. Семінарів наукових робітників 5. Науково-виробничих нарад 3. Загальних зборів 2. Випущено один № стінгазети. Настрій експедиції бадьорий, цілком здоровий» (ф. ПМК/О, № 52, с. 17—18).

Від'їхавши 25 вересня за викликом до Києва на 3—4 дні, Ф.А. Козубовський повернувся лише 2 жовтня. Над його головою уже збиралися хмари і ще до 15 жовтня його було знято з посади директора ПМКУ «за хибне керівництво і протаскування ворожої ідеології в наукових роботах», а до 27 січня 1936 р. його вже не було і в Інституті (ф. ВУАК, № 614, арк. 3—5; № 623, арк. 1, 7).

15 жовтня 1935 р. директором Інституту історії матеріальної культури України став Микола Іванович Ячменьов, який був направлений у Київ із Москви і обіймав цю посаду до 2 вересня 1940 р. (Архів канцелярії Президії НАНУ, фонд № 1, особова справа № 12). М.І. Ячменьова на цій посаді змінив Л.М. Славін.

У 1936 р. Л.М. Славина призначено начальником Ольвійської експедиції (ф. ПМК/О, № 133, арк. 1). Про розкопки наступних двох років засвідчує його науковий звіт: «Раскопки Ольви в 1935—1937 гг.», що зберігається в фонді ПМК Наукового архіву:

«Ольвийские экспедиции 1935, 1936 и 1937 гг. проводили систематические раскопки древней

Ольвія 1938 р. Група учасників експедиції. Сидять у першому ряду (зліва направо): Д.І. Нудельман, А.І. Фурманська, Р.І. Ветштейн, Н. Баришевська, Ф.М. Штігельман. Сидять у другому ряду (зліва направо): М.М. Худяк, Л.Д. Дмитров, керівник студентів, Л.М. Славін, В.О. Пора-Леонович, невідомий. Стоять у третьому ряду (зліва направо): Табачник, В.М. Скуднова, Т.М. Кніпович, К. Пироженко, О.М. Карасьов, невідомий, О.І. Леві, А.П. Манцевич.

Ольвию на двух участках ее городской территории: в крайней северо-восточной части верхнего города (участок II) и в южной части нижнего города (участок III). Кроме того, небольшие раскопки были проведены на территории ольвийского некрополя, а также начата была совместная с ольвийским заповедником работа по расчистке и исследованию городских участков, раскопанных Фармаковским до 1915 г.; эта последняя работа имела целью приведение архитектурных памятников Ольвии, открытых прежними раскопками, в экспозиционное состояние и их консервацию. Звіт було написано для ГАІМКу, в примітці додано: «Раскопки Ольвии организуются и проводятся совместно с Институтом истории материальной культуры Академии Наук УССР» (ф. ПМК/О, № 90а, арк. 1). Незабаром Лазар Мойсейович назавжди переїхав до Києва.

Навесні 1938 р., на запрошення Президії Академії наук Української РСР, Л.М. Славина було переведено на роботу до Києва на посаду заступника директора з наукової частини реорганізованого з Інституту історії матеріальної культури АН УРСР Інституту археології Академії наук УРСР. Причиною цього запрошення було жалюгідне становище інституту, більшість

співробітників якого було репресовано в 1933—1938 рр. Ще в 1936 р. через репресії Інститут мав труднощі з виконанням покладених на нього завдань. Ось як описав ті події тодішній його директор М.І. Ячменьов у статті «Інститут Історії Матеріальної Культури Академії Наук в 1936 р.», рукопис якої зберігається в Науковому архіві:

«У січні 1936 р. було звільнено зі складу наукових співробітників Ф.А. Козубовського (колишнього директора Інституту за хибне керівництво і протаскування ворожої ідеології в наукових роботах), К. Штепу, Т. Гавриленка, А. Коцевалова і В. Харкова за невиконання планових робіт та Н. Загладу (в зв'язку з передачею етнографічного фонду та переходом її на роботу до Музею Української Народної Творчості).

В результаті проведених в 1936 р. кадрових змін в Інституті, в персональному складі наукових робітників та структурної реорганізації Інституту наприкінці 1936 р. науковий персонал Інституту був розподілений так: 1) Сектор археології — 8 співробітників; 2) Сектор етнографії — 4 співробітники; 3) Сектор історії техніки — 4 співробітники, 4) Хіміко-технічна лабораторія — 4 співробітники.

Наявні кадри Інституту в 1936 р. були недостатні для виконання величезних завдань

Інституту. Інститут протягом 1936 р. особливо увагу приділяв питанням кадрів і звертався до центральних науково-дослідних установ (зокрема Державної Академії історії матеріальної культури (ГІИМК) про відрядження на постійну роботу кількох співробітників для роботи в Інституті. Питання це ставилося також перед іншими спорідненими установами в Москві і Ленінграді під час відряджень директора М.І. Ячменьова та вченого секретаря В.П. Те-лічка» (ф. ВУАК, № 614, арк. 3—5).

Ставши начальником експедиції, заступником директора Інституту археології і директором заповідника «Ольвія», Л.М. Славін залишився простою і скромною людиною. За необхідності він міг сам замінити захворілого начальника ділянки й працювати замість нього, що засвідчує запис у щоденнику Т.М. Кніпович за 1938 р.:

«5/IX. Ввиду болезни Т.Н. Книпович и вызванного этим обстоятельством ее отъезда, оставшиеся недоисследованными отдельные участки будут закончены — в ю-в части под руководством Леви, в ю-з части под руководством Славина» (ф. ПМК/О, № 124/2, с. 49).

Л.М. Славін особисто вникав у всі деталі розкопок. Наприклад, у польовому щоденнику Л.Д. Дмитрова за 1939 р. зазначено: *«10 июля 1939 г. Работа началась в 6 часов утра. На участке стоит Л.Д. Дмитров и ас. И.Т. Шустеров при 7 рабочих. В присутствии начальника экспедиции Л.М. Славина производится разбивка и прирезка квадратов 56 и 55 НГ, намеченных в первую очередь к раскопке в экспедиции 1939...»* (ф. ПМК/О, № 138, с. 2).

У лютому 1939 р. Л.М. Славін було обрано членом-кореспондентом Академії наук УРСР, одночасно (1939—1941) він читав курси лекцій і проводив семінарські заняття в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка.

У 1939 р. Л.М. Славін написав статтю (автограф і машинопис зберігається в Науковому архіві), названу тоді *«Археологические работы в Советской Украине в Сталинскую эпоху»* й опубліковану в 1940 р. українською мовою у «Збірнику АН УРСР». Після вступу в дусі того часу далі в статті йдеться про археологічні досягнення Інституту. Л.М. Славін стисло проаналізував основні результати 20-річних польових археологічних досліджень на території України: археологічних пам'яток середнього і верхнього палеоліту, неоліту, трипільської культури, епохи бронзи, розкопок на Кам'яній Могилі. Крім цього, Л.М. Славін детально розглянув дослідження скіфських пам'яток, а також розкопки давньої Ольвії. У своїй праці Л.М. Славін описав і польові дослідження давньослов'янських пам'яток матеріальної культури дофеодального та феодального часів. Наприкінці статті автор

оголосив про початок праці зі складання археологічної карти УРСР та низки зводів пам'яток (НА ІА НАН України, ф. 12, № 130).

Усього в фонді Наукових робіт зберігаються рукописи 6 праць Л.М. Славіна, частина з яких не має назви і дати написання (ф. 12, № 130, 222, 358, 359, 452, 999).

Під час Великої Вітчизняної війни Л.М. Славін із липня 1941 р. до травня 1944 р. разом із Академією наук УРСР перебував в евакуації, спочатку в Уфі, а потім — Москві. У цей період він працював заступником директора Інституту суспільних наук (липень 1941 — липень 1942 рр.), завідувачем відділу археології Інституту історії й археології АН УРСР (липень 1942 — липень 1944 рр.), а з літа 1939 і до літа 1944 рр. ще й обіймав посаду Вченого секретаря Відділення суспільних наук АН УРСР (зазначена автобіографія).

Перебуваючи в евакуації, Л.М. Славін підтримував зв'язки з іншими українськими археологами, які змушені були залишити рідні місця, залучав їх до співпраці з Інститутом. Наприклад, М.Ф. Болтенко в листі від 24 червня 1943 р. із с. Ново-Київки Чкаловської обл. писав: *«Глубоко-уважаемый Лазарь Моисеевич! Прошу Вас принять мою глубокую благодарность за внимание, оказанное мне присылкою для ознакомления 1 т. «Истории Украины». Если буду иметь в моем распоряжении бумагу, то к середине июля смогу направить Вам свои впечатления от книги в целом с конкретными замечаниями по частям. Предварительный беглый просмотр книги, в общем производящей, особенно учитывая условия выпуска ее не в Киеве, а в Уфе, притом накануне вступления в 3-й год беспримерной во всемирной истории войны, впечатление отрадное. Но частные замечания, дополнения, кое-где поправки, конечно, будут...»* (ф. 17, № 14, арк. 143). Наступний документ, дві машинописні копії якого зберігаються там само, засвідчує на прикладі М.Ф. Болтенка, що Л.М. Славін не лише підтримував зв'язки з українськими археологами, а й опікувався ними:

«Секретарю Халиловского районного комитета ВКП/б Чкаловской области. Председателю Халиловского Райисполкома Чкаловской области. Председателю Совета Депутатов Трудящихся с. Ново-Киевское Халиловского р-на Чкаловской области.

Академия Наук Украинской ССР настоящим обращается к Вам с просьбой дать указание надлежащим органам об оказании продовольственной и промтоварной помощи включением ли в контингент прикрепленных по снабжению к группе актива или иным практикующимся у Вас путем ныне проживающему в селе Ново-Киевка Халиловского района Чкаловской области (Кировская ул. № 180) Михаилу Федоровичу

Болтенко, работавшему до войны в системе Института Археологии нашей Академии.

М.Ф. Болтенко является одним из ведущих украинских ученых в области археологии, краеведения, музееведения и древней истории СССР...» (ф. 17, № 14, арк. 145).

Той факт, що це наступні за першими машинописні екземпляри, а підписів зазначених офіційних осіб (віце-президент АН УРСР академік А.В. Палладін, директор Інституту історії і археології АН УРСР професор Н.Н. Петровський, Секретар партбюро АН УРСР Грозін) немає, засвідчує, що саме Л.М. Славін підготував цей документ, тому в його фонді збереглися невикористані зайві екземпляри.

Улітку 1944 р. Л.М. Славін разом із Академією наук Української РСР повернувся до Києва, де з липня 1944 до липня 1945 рр. працював директором, а потім (до 1950 р.) — заступником директора з наукової частини Інституту археології АН УРСР, одночасно очолюючи сектор скіфо-античної археології (зазначена автобіо-графія). Після повернення з евакуації Л.М. Славін почав відновлювати Інститут і збирати розкиданих війною та висланих раніше співробітників. У його особовому фонді зберігаються клаптики паперу з адресами колишніх співробітників Інституту археології.

У 1946 р. було проведено перші післявоєнні розкопки в Ольвії, але насамперед необхідно було організувати масштабні роботи з відновлення будівлі та служб заповідника, його обладнання та розкопувального інвентарю. Потрібно було надати експозиційного вигляду всім раніше розкопаним ділянкам стародавнього міста, реставрувати всі давні будівельні рештки, відкриті під час попередніх розкопок, які ще можна було врятувати, організувати масштабні роботи з консервації пам'яток. Завдяки клопотанням Президії Академії наук УРСР з 1 квітня 1946 р. Рада Міністрів прийняла постанову про виділення Державного історичного заповідника «Ольвія» в окрему структуру АН УРСР, що дало змогу забезпечити Заповідник коштами, на які вже в 1946 р. було розгорнуто роботи в усіх напрямках діяльності. Розкопки того року були зосереджені на Нижньому місті, де на ділянці «НГ» було продовжено відкриття оборонних споруд та міських кварталів післягетського (римського) часу; Верхньому місті, на ділянці «А», де тривали розкопки міських кварталів догетського часу, та на нових ділянках «Д» і «Є»; некрополі Ольвії, де було поновлено розкопки поховань на двох ділянках (ф. е. 1946/9, арк. 1—2).

З роками Ольвійська експедиція розросталася, збільшувалися розкриті площі, музей поповнювався знахідками, зростала кількість та якість наукових звітів, що дбайливо зберігаються в Науковому архіві ІА НАН України.

Крім наукових праць та звітів тут зберігається й домашній архів Л.М. Славіна, тобто його особовий фонд, в якому зібрано документи, починаючи з 1935 р. (ф. № 17, 167 одиниць зберігання за 1935—1971 рр.). Це величезний комплекс документів, які найвичерпніше розкривають особистість Л.М. Славіна. Багато документів стосується заповідника «Ольвія», де, починаючи з 1936 р., учений стає начальником археологічних експедицій, а з 1938 р. — його директором, зокрема: «Археологическое и научное изучение Ольвии за двадцать лет (1917—1937 гг.)»; «Материалы к проекту генерального плана развития заповедника «Ольвия»; копія «Постановления Совета Министров про выделение государственного исторического заповедника «Ольвия» в отдельное научное учреждение в составе Академии Наук УССР» (квітень 1946 р.); «Территория заповедника (зона, в которой запрещено любое строительство без согласия Академии Наук УССР)»; рукопис монографії «Ольвия. Очерки ее истории и культуры», написаної в середині 50-х років; рукописи праць «Здесь был город Ольвия»; «В древней Ольвии»; «Сельское хозяйство Ольвийского государства» та багато інших.

З 1 жовтня 1944 р. Л.М. Славін відновив роботу в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка на посаді завідувача кафедри археології і музеєзнавства історичного факультету, спочатку за сумісництвом, а з 1953 і до 1971 рр. — за основним місцем роботи. У 1950—1953 рр. учений працював в Інституті археології АН УРСР старшим науковим співробітником за основним місцем роботи, а потім (1953—1971) — на громадських засадах. Рішенням Президії Академії наук Української РСР від 23 лютого 1951 р. Л.М. Славіну було надано звання старшого наукового співробітника за фахом «Археологія», а в Київському держуніверситеті ім. Т.Г. Шевченка — звання доцента (зазначена автобіографія).

Багато документів особового фонду Л.М. Славіна зберігають добру пам'ять про нього як талановитого та чуйного педагога, зокрема сценічний план кінопосібника «Древний город — Ольвия», за яким у 1955 р. у науково-виробничій кінолабораторії КДУ ім. Т.Г. Шевченка було знято науково-популярний фільм; протоколи засідань кафедри археології КДУ ім. Т.Г. Шевченка та інші документи за різні роки; рукопис праці «Археология и история древнего мира в Киевском университете им. Т.Г. Шевченко... (1917—1959)» тощо. У роботі Ольвійських експедицій брали участь студенти та школярі, наприклад, зберігся «Состав лагеря школ-интернатов Николаевской обл. в составе Ольвийской экспедиции 1971 г.»

Лазар Мойсейович переймався тим, щоб його студенти ознайомлювалися не лише з Ольвією, а й іншими відомими археологічними пам'ятками, що засвідчують листи з його особового фонду. Наприклад, І.А. Антонова із Херсонеса писала в листі від 25 червня 1959 р.:

«Дорогой Лазарь Моисеевич! Спешу ответить на Ваше письмо. Студентов, о которых Вы пишете, мы с удовольствием примем. (...) Сможем обеспечить их жильем. К какой экспедиции они будут прикреплены, право, пока затрудняюсь сказать. Сейчас у нас ведет раскопки В.В. Борисова, но к 20 июля уже закончит их. С.Ф. Стржелецкий не приступит раньше конца августа, я — в сентябре. Небольшие работы в конце июля на стенах м.б. будут проводиться. С 20—22 VII начнет копать Г.Д. Белов. Может быть к нему? Там, возможно, они и подработают смогут, у нас, признаюсь, с этим нынче очень трудно. Если все эти условия устраивают Ваших питомцев, пусть сообщат о дате своего приезда заранее» (ф. 17, № 14, арк. 7, 7 зв.).

Студенти після практики в Ольвії дякували за неї у листах, наприклад, лист від студентів КДУ ім. Т.Г. Шевченка, датований 16 липня 1971 р.: *«Уважаемый Лазарь Моисеевич, еще раз огромное спасибо за все, что было прекрасного в нашей жизни в Ольвии. Мы всю дорогу сожалели, что так скоро едем назад. Спасибо!»* (ф. 17, № 14, арк. 252).

Багато студентів зверталися до вченого за порадою. Лист від студентки Дроздової С. від 20 серпня 1959 року: *«Здравствуйте, многоуважаемый Лазарь Моисеевич. Лазарь Моисеевич, извините, пожалуйста, за беспокойство, но я пользуюсь Вашим разрешением написать Вам, если у меня возникнут трудности.»*

Трудности у меня заключаются в настоящее время в выборе темы дипломной работы...» (ф. 17, № 14, арк. 217).

До Л.М. Славіна зверталися по допомогу вчителі шкіл із різних міст, наприклад: *«Шановний тов. Славин Л.М.! При Фастівській середній школі № 3, організовано гурток юних археологів... Я, як керівник цього гуртка, звертаюсь до Вас з проханням організації в січневу перерву (2—10 січня 1961 р.) зустрічі в Інституті археології членів нашого гуртка з Вами... Ми хотіли б одержати від Вас позитивну відповідь з вказаною точною датою і часом. Ми обов'язково приїдемо своєчасно...»* (ф. 17, № 14, арк. 189).

З багатьох документів фонду випливає, що Л.М. Славін був мудрим, енергійним, уважним до підлеглих керівником. Це засвідчують плани та звіти роботи античного відділу за 1954—1971 рр., доповідні записки та листи Л.М. Славіна в різні інстанції, пояснювальні записки тощо, а також «Пожелания к вопросу о плани-

ровании нового здания Института археологии АН УССР» (на аркуші стоїть дата 18.09.1971 р.), «Некоторые мероприятия, направленные на организацию службы научно-технической информации в Институте археологии АН УССР» та інші матеріали.

В особовому фонді Л.М. Славіна зберігається його велика епістолярна спадщина. Йому писали М.І. Артамонов, А.В. Бураков, К.С. Горбунова, Б.М. Граков, А.В. Добровольський, Л.В. Копейкіна, Т.М. Кніпович, П.О. Каришковський, В.В. Лапін, В.П. Петров та багато інших вітчизняних учених. З їх листів випливає, що Лазар Мойсейович ніколи не забував вітати колег зі святами, в листах йому часто дякують за це. До нього часто зверталися з проханнями, знаючи, що він не відмовить, а потім дякували за їх виконання. Наприклад, лист Т. Кніпович від 6 вересня 1953 р. розпочинається так: *«Дорогой Лазарь Моисеевич! Начинаю это письмо с чувством большой неловкости: я опять обращаюсь к Вам за консультацией, обращаюсь, потому что только Вы можете помочь мне не сделать крупных ошибок»* (ф. 17, № 15, арк. 412).

З ним ділилися своїми творчими планами, повідомляли про особисті й службові справи. Наприклад, М.М. Кобиліна під час роботи над випуском корпусу «Терракоты Северного Причерноморья» писала: *«Мои планы (...) несколько изменились; ведь я собиралась в начале июня поехать в Ленинград, договориться о типе карточки, распределении работы и сообщить Вам окончательное решение. (...) Основной характер работы ясен: 1) нужно отобрать терракоты, имеющие определенный паспорт (из Ольвии, из Керчи и т. д.); 2) разбить их на группы по происхождению: группа ольвийских, херсонесских, боспорских и т. д.; 3) в пределах каждой группы разбить терракоты хронологически по обычному делению, принятому в истории и искусстве...»* (ф. 17, № 15, арк. 528). У цьому самому листі, на жаль, не датованому, вона сповіщає Л.М. Славіна про свою поїздку до Італії.

Учений завжди без затримки відповідав на листи, що свідчить про його увагу і повагу до людей. Дослідниця Березані Ксенія Горбунова із Ленінграда писала в листі від 14 липня 1971 р.: *«Дорогой Лазарь Моисеевич! Всегда восхищаюсь Вашей аккуратностью в ответах на письма. Я часто ловлю себя на том, что задерживаю ответы». І знову прохання: «Очень прошу Вас, если у Люси (йдеться про Людмилу Васи-лівну Копейкіну — дослідницю Ольвії та Березані. — Г. С.) будут трудности — помочь ей советом. Я ей говорила, чтобы в случае сложностей она ехала к Вам в Ольвию, за Вашими советами»* (ф. 17, № 14, арк. 180).

У той самий час листи Лазаря Мойсейовича приносили радість тим, хто їх отримував, особливо в тяжкі роки війни. Так, Захарук 6 червня 1943 р. писав: «Дорогой Лазарь Мойсеевич! Могу ли я описать какую огромную радость принесло мне Ваше письмо. Мало благодарить, словами всего не выразить. Приятно сознавать, что еще не забыт и тебя помнят. Тем более приятно, радостно сознание того, что и Вы не забыли меня...» (ф. 17, № 14, арк. 256.)

Особисте листування дає змогу краще дізна-

тися про Л.М. Славина не лише як археолога, педагога, директора Інституту й заповідника, але й дуже добру й чуйну людину.

Л.М. Славин — автор 151 публікації, присвяченої античній археології Північного Причорномор'я (переважно Ольвії), давній історії України, музеєзнавству, методиці викладання археології та ін.

30 листопада 1971 р. на 66-му році життя Л.М. Славин раптово помер у лікарні внаслідок помилки медперсоналу.

Архів канцелярії Президії НАН України, фонд № 1, особова справа № 12.

Інститут археології НАН України, архів Відділу кадрів, опис 3, діло № 218, особова справа, автобіографія. Мир Ольвіи. — К., 1996.

Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАН України), фонд ВУАК, № 263, 263а, 269, 380, 614; ВУАК-ІМК № 626; ВУАК/Ольвія, № 7а/3, 13, 40, 47, 51а, 401; ІА/Ольвія, № 136—140; ІМК/Ольвія, № 50—52, 90а; ф. 12, № 130, 222, 358, 359, 452, 999; ф. 17, № 14, 15; фонд експедицій 1946/9.

Одержано 07.09.2006

Г.А. Станицына

ЛИЧНОСТЬ Л.М. СЛАВИНА ПО МАТЕРИАЛАМ НАУЧНОГО АРХИВА ИА НАН УКРАИНЫ

В его жизни было четыре главных города: Витебск, где он родился и вырос; Ленинград, в котором прошли его студенческие годы и началась научная карьера; Киев, где он жил и работал; древняя Ольвия, изучению которой он посвятил свою жизнь. Уделяя большое внимание подготовке молодых кадров, Л.М. Славин преподавал в Киевском государственном университете им. Т.Г. Шевченко. В первые послевоенные годы Л.М. Славин был директором, а позже — заместителем директора Института археологии УССР; одновременно он возглавлял сектор скифо-античной археологии. Л.М. Славин — автор 151 научной публикации.

H.O. Stanitsyna

PERSONALITY OF L.M. SLAVIN ON THE MATERIALS OF SCIENTIFIC ARCHIVE OF IA NAS OF UKRAINE

In the life of L.M. Slavin there were four main cities: Vitebsk, where he was born and grew up, Leningrad, where his student years passed and the scientific career started, Kyiv, where he worked, and ancient Olbia, to study of which he devoted all his life. Placing high emphasis on teaching new personnel, L.M. Slavin taught at the State Taras Shevchenko University of Kyiv. He was an advisor of many authors of dissertations. In early post-war years L.M. Slavin was the director and later the assistant of a director of Institute of Archaeology of USSR. At the same time he was the head of the department of Scythian and Sarmatian archaeology. L.M. Slavin was an author of 151 scientific publications.